

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
 TIDSKRIFT.

FJERDE BANDET.

2:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
NORDIN, F., Fornlemningar i Vestkinde socken på Gotland, på Svenska Fornminnesföreningens bekostnad undersökta år 1877 (med 2 fig.)	49.
PALMGREN, L. F., Fornlemningar i Finveden (Småland), på Svenska Fornminnesföreningens bekostnad undersökta år 1875 (med 7 fig.).....	90.
HILDEBRAND, H., Ur medeltidens hvardagslif	103.
NORLANDER, -J., Om troldom, vidskepelse och vantro hos allmogen i Norrland (med 2 fig.).....	113.
MONTELIUS, O., Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1878 och 1879	148.
MONTELIUS, O., Sveriges arkeologiska litteratur åren 1878 och 1879 (för den för-kristna tiden)	181.

Ur medeltidens hvardagslif.

Anteckningar af

Hans Hildebrand.

Källor för följande anteckningar äro vår medeltids mirakelsamlingar. Medeltiden var särdeles benägen att, med en hög grad af ytlighet, uppfatta förhållandena här i verlden på ett yttre sätt. Det i utvärtes måtto begångna våldet försonades med en yttre gerning, utan att man behöfde bekymra sig om någon inre sinnets förändring. Den tröstande tanken om en allt uppehållande och bevarande försyn öfvergick till tron på ett oupphörligt, direkt ingripande af de himmelska makterna i de jordiska förhållandena, så mycket mera erforderligt, som allt ondt här i verlden, sjukdomar af alla slag, äfven en persons brottsliga beteende, ansågos bero på ett direkt ingripande i det menckliga lifvet af djefvulen och hans tjenare. Det är med full afsigt jag begagnar orden »himmelska makter», ty det var icke allenast Gud, som egde kraft att hjälpa, utan ock hela hären af helgon, som stodo mellan menniskorna och Gud och som betydde så mycket, att de icke sällan kunna anses för folket bortskymma Gud sjelf. Man räknade på kraften af helgonens förböner, utan att man alltid gjorde det riktigt klart för sig, hos hvem dessa förböner skulle fällas. Ett eget exempel på huru långt man i detta hänseende kunde gå, är en klockinskrift, som icke sällan förekommer i England: *o sancta trinitas, ora pro nobis*. Till hvem skulle den heliga treenigheten, här förnedrad i rang till jemnlighet med helgonen, bedja för den kristna församlingen?!

Äfven Sverige hade egna helgon, hvilkas helighet uppenbarade sig i goda gerningar, hade heliga orter, öfver hvilka en synnerlig läkedomens kraft hvilade. Dessa helgon anropades och

dessas orter uppsöktes af hjälpbehöfvande, som vanligen med gåfvor till fromma stiftelser visade sin tacksamhet för det de vunnit sina önsknings mål. Man var angelägen att häfda de inhemska helgonens och de egna heliga orternas anseende, och samlade därför de kringlöpande berättelserna om förrättade under, dervid vinnläggande sig om att visa, huru *det* helgonet hade hulptit, sedan man förgäfves hade vänt sig till andra helgon med samma böner. Man var nog naiv att icke ett ögonblick tänka på konsekvenserna af denna åsigt om helgonens olika hjälpkraft. För öfrigt lät man ibland lotten afgöra, till hvilket helgon man skulle vända sig.

Det är icke min afsigt att här ingå i någon pröfning af dessa föreställningar, men berättelserna om dessa under innehålla månet värderikt bidrag till belysande af vår medeltids hvardagslif, och det är härför, som jag nu vill för några ögonblick utbedja mig tidskriftens läsares uppmärksamhet. Min skildring skulle kunnat gjorts mycket vidlyftigare, men det har denna gång varit mig nog att meddela några karakteristiska prof.

På grund af de källor, som här användas*), torde det vara i sin ordning att i första rummet tänka på de plågor, som hem-sökte människorna. Äfven dem torde vi få räkna till hvardagslifvet, ty om än det slägte, som under medeltiden bodde i vårt land, var kraftigt, så var det ingalunda fritt från sjukdomar. Frön till sådana finnas alltid, och under en tid då läkekonsten var ringa och de, som egde kunskap deri efter tidens mått, voro helt få, var det nödvändigt, att i de allra flesta fall fingo sjukdomarna taga sin naturliga gång och, då de ej i tid hämmades, antogo de ock oftare, än hvad nu är händelsen, en elak-artad karakter. Till på köpet ansågs det den tiden af mången vara en dygd att icke söka hjälp af mensklig klokskap. För

*) De mirakelsamlingar, som för det följande blifvit använda äro: *Miracula sanctæ crucis Stockholmiæ*, tryckt i Uppsala 1725 (»helga korset» var en bild af Christi korsnedtagning i Stockholms dominikanerbröders kyrka); *Miracula s. Erics* och *b. Henrics* (i *Scriptores rerum Svecicarum mediæ ævi*, del 2); *Miracula b. Birgitte* och *b. Katarine* (i tredje delen af *Scriptores*), derstädes icke fullständigt aftryckta, hvilket man må beklaga, alldenstund dessa berättelser, äfven om de äro utan värde för den politiska historien, äro af högsta kulturhistoriska intresse.

så vidt som sjukdomen icke hänfördes till sina naturliga orsaker, utan ansågs vara antingen en Guds hemsökelse, hvilken icke borde med menckliga medel afvärjas, eller ett verk af djefvulen, mot hvilken all mencklig makt var fåfång, kunna vi lätt förstå denna passivitet.

De åkommor, som i mirakelberättelserna oftast omtalas, äro följande.

Utom af den stora döden hemsöktes Sverige under medeltiden af den ena svåra farsoten efter den andra, och sådana omtalas någon gång i mirakelberättelserna, men dem må vi lemna å sidan, såsom icke hörande till hvardagslifvets företeelser. Vanliga voro deremot febersjukdomar, som ibland varade i flere år, skälfva (= frossa) och våldsamt värk i olika delar af kroppen. Det omtalas sådan värk i hufvudet, att ögonkloten hängde ut ur hufvudet och benen, som omsluta ögonhålén, började ruttna och falla bort. En dräng omtalas, som i sexton veckor hade så våldsamt tandvärk, att till sist tänderna föllo ut och käkarna började ruttna bort. Värken var ibland förenad med uppsvällning af den lidande delen eller af hela kroppen eller ock med fullständig utmärgling. Så berättas det, att k. Birger ett helt år var mycket illa sjuk, så att, heter det, köttet, skinnet och senorna torkade bort.

Likaledes omtalas mycket ofta blindhet, döfhet och plötsligen påkomna förlamningar, träffande ibland hela kroppen, ibland större eller mindre del deraf; den ena kunde med möda krypa fram på händer och fötter, den andra släpade sig på bakdelen och händerna från ett ställe till ett annat. Midt under det dagliga lifvets arbete eller en ledig stunds förlustelse kom ett sådant anfall och spridde bland de kringstående förskräckelse, så mycket mera, som man var mest benägen att i dessa åkommor se verkningarna af något helt annat än naturliga orsaker. I en mirakelsamling heter det om en person, att han »fick ett anfall af epilepsi eller blef af djefvulen besatt», men så stor fördomsfrihet, att man tvekade i valet mellan olika förklaringar, synes hafva varit mindre vanlig.

Så mycket villigare var man att ana, det djefvulen haft sin hand med i spelet i alla de fall, då sjukdomen yttrade sig i form af vansinne, mer eller mindre våldsamt, mer eller mindre farligt för patienten sjelf och för de omgifvande. En sådan

person belades med bojer om hand och fot och i de fall, då han visade bönägenhet att bitas, stoppades en klafve i munnen. Ett sådant behandlingssätt kan den nuvarande läkekonsten icke godkänna, men vi få dock icke deruti se ett bevis på, att man under medeltiden var hjertlös mot de sjuka. Man var i alla lifvets förhållanden litet hårdhänt, utan att dermed mena något ondt, och de fasta bojorna voro i fall som dessa en skyddsåtgärd. Tvärtom framlyser ur mirakelberättelserna mycket medlidande med de sjuke och stor villighet att följa dem till heliga orter, för att å dem söka den bot, man icke kunde hoppas af naturliga medel. Jag har icke sett mer än ett fall, då ovilja mot sådan from afsigt visat sig. En man hade legat illa sjuk, men tillfrisknade, då han hade utlofvat, att förrätta sin andakt inför den undergörande bilden i Stockholms dominikanerkyrka. Då han var färdig att infria sitt löfte, begynte hans hustru knota deröfver, att man skulle försumma sina husliga pligter för sådana der dumma vallfärder, men som mannens sjukdom ögonblickligen öfverflyttades på henne, ändrade hon snart sinne.

Tron på ett närmare förhållande mellan djelfvulen och själens sjukdomar tillhör icke medeltiden allenast, utan sträcker sig äfven öfver längre perioder af den nya tiden och har ännu under denna framkallat så ohyggliga företeelser som hexprocesserna. För studiet af folkpsykologien äro dessa företeelser af den största vikt, och jag anser mig därför böra här återgifva några af mirakelsamlingarnas berättelser.

Stundom visade sig denna åkomma ganska lindrigt: man sjuknade plötsligt in och såg syner, hvita qvinnor eller onda andar. Den förra synen kan näppeligen anses såsom något betänkligt, har ej heller alltid betraktats som en sjukdom. Berättelserna från den heliga Brigittas barndom visa tvärtom, att sådana syner räknades för nppenbareelser och för något godt. På ett svårare stadium befann sig denna sjukdom, så snart den yttrade sig i vildhet eller stor oro. En dräng, som blifvit »afveta» kastade sig i brunnen, en annan, som blifvit rasande, skar af sig strupen. En flicka hade blifvit besatt af en »fanatisk ande», kunde aldrig sofva, utan sprang nattetid omkring i rummet naken, och gapskrattade, alldeles som barn, när de leka tillsammans.

Tvenne berättelser äro återgifna så utförligt, att de kunna gifva ett synnerligen godt begrepp om dessa hemska företeelser, som halft tillhöra det fysiska, halft det psykiska området.

En tio års gosse hade under sex långa år varit besatt, då man omsider beslöt sig för att föra honom till Vadstena, i hopp, att fru Brigittas helighet skulle kunna utverka för honom helbregdagörelse. När de kommit fram, lade de gossen på marken utanför kapellet; han låg der på rygg, med armar och ben korslikt utspärrade, och stirrade med vidöppna ögon uppåt, dock utan att se något. Folk strömmade naturligtvis till, man var under medeltiden måhända en portion nyfiknare än nu, och man såg häpnadsväckande ting. Ena stunden började magen svälla, den blef allt större, och den högsta delen flyttade sig än hit än dit; det såg alldeles ut, som om ett djur hade sprungit af och an derinne. Bröstit slog som ett segel piskadt af vinden, slog så våldsamt, som om det icke hade funnits ett enda ben i bröstkorgen. Kroppen lyftes i en båge från marken, så att den stod fri utan andra stöd än hjessan och fötterna — samma ställning, säger mirakelberättaren, som tjufvar antaga då de äro lagda på stegel och hjul. Så fortgick det tisdagen, onsdagen, torsdagen, fredagen, lördagen. Omsider under natten till söndagen kom en svart hund framspringande — det var djefvulen — och man hörde denna hunden säga: »min käre stallbroder, gack ut, ty eljes väntar oss snarligen stor skam och skada.» Och då kröp ut ur gossens mun en tjock orm, som sedan den krälat bort ett stycke förvandlades till en bock, hvilken ögonblickligen störtade ned i sjön och försvann.

Många vittnen åberopas. De onda andarna under djurskepnad och de ord som talades torde väl hafva varit sedda och hörda af någon, som var begåfvad med sinnen mottagliga för öfvernaturliga syner och ljud, och de öfrige trodde hvad denne hade att förtälja. För öfrigt var denna tid inbillningskraften synnerligen rik: så vidunderliga företeelser, som den stackars gossens sjukdomssymptomer, tarvade en förklaring, och denna blef ej fullt fattbar för den tidens menniskor, utan att klädas i en yttre gestalt.

En flicka hade ända från barndomen lidit svåra anfäktelser i sömnen. Om morgnarna ville hon för föräldrarna berätta hvad som hade vederfarits henne, men då var alltid hennes mun läst, hon

kunde icke frambringa ett ord. Man tillkallade en klok gumma, som gjorde öfver henne sina konster, men hon blef sämre i stället för bättre och såg djefvulen uppenbara sig i gestalt af hvarjehanda djur, hästar, vargar, hundar och ormar. En klok gubbe tillkallades, som läste öfver henne och band hemlighetsfulla ting om hennes hals, — vi se, huru signeriets konster hafva gamla anor, — men hon blef alls icke bättre. Emellertid växte hon upp och, trots sjukdomen, blef hon gift. Då kom det till en kris. Tre dagar derefter kom djefvulen, som icke kunde tåla, att hon ingått i det heliga äkta ståndet, slog henne, så att hon föll omkull, samt snörde samman hennes knän, så att hon ej kunde skilja dem åt, ej gå. Detta skedde år 1375. Följande året fann man det nödigt att söka bot och begaf sig till Vadstena med den sjuka. Djefvulen, synbar allenast för patienten och klädd som en herreman*), sluter sig till sällskapet och springer omkring, men har det missödet att halka på isen och falla kull. Qvinnan berättade detta för sina följeslagare, hvilka brusto ut i gapskratt. Djefvulen, förgrymmad deröfver fattar en man i fötterna och slår honom handlöst i isen, en annan slår han med ett tillhygge för munnen. När de under vandringen kommo till Linköping, buro de in den sjuka i domkyrkan; då måste djefvulen stanna utanför kyrkogården och vänta. Slutligen kommo de fram till Vadstena. När vagnen, i hvilken qvinnan var nedlagd, stannade utanför kyrkan och folk strömmade till, grep djefvulen henne vid fötterna och lyfte hela menniskan i vädret, för att sedan låta henne falla tillbaka ned i vagnen. Derefter bars hon in i kapellet, hvilket icke tycktes hafva varit nog heligt för att hålla djefvulen ute: han ansträngde sig för att draga ut qvinnan igen, dock utan att lyckas. Prester och folk stodo kring henne, der hon låg på golvet, och man sjöng öfver henne från och med söndagen till och med torsdagen. Djefvulen,

*) Den hel. Brigittas stiftelse höll på gammalmodighet i drägt och ville ej veta af de nya moder, som, komna från utlandet, alltmer vunno insteg. Vi se det af hvarjehanda förmaningar i fru Brigittas uppenbarelser, af ett yttrande i klostrets minnesbok, rörande en adlig qvinna, hvilken uppgifves vara den sista, som ännu har den gamla, ärbara drägten, vi se det slutligen af mirakelberättelserna, som fira hel. Brigittas minne, ty i dem framhålles mer än en gång, att djefvulen uppträdde klädd som en nymodig herreman.

drifven till det yttersta, tog henne och slog henne mot väggen, så att de kringstående kvinnorna, uppfyllda af medlidande, fälde bittra tårar. De kände på henne och funno i magen en hårdnad, och djefvulen sade: »den du har i magen är värre än jag». Slutligen på fredagen tog man upp den heliga Brigittas hufvud ur skrinet, der hennes heliga kvarlevor förvarades, och lade det uppe på den sjukas hufvud, och man band på hennes bröst ett litet silfverkors, som fru Brigitta hade fört med sig under sin vallfärd till Palestina och som hon hade lagt på den heliga grafven, för att det skulle få andel i den heliga kraften, som tillhörde Herrens hvilostad. Qvinnan, som af detta kände lisa, kysste en gammal prest vördnadsfullt på handen. Fåfångt sökte djefvulen tubba henne att kasta från sig hufvudskallen och korset samt kyssa hans hand. Då märkte han, att hans tid var ute och han rusade bort, utropande: »ve, ve, jag kan ej mera göra dig något». Han kom ej mera åter. Qvinnan låg förlamad på golvet, men redan dagen derpå var hon frisk.

Man behöfde icke föra den sjuke till det heliga rummet, utan kunde han eller hon tillfriskna allenast man lofvat att dit göra en vallfärd. Detta är ock ett drag af medeltidens hvardagslif: de vallfärdande, som utan linne, med yllekläderna närmast kroppen, och med bara fötter, vandrade till heliga orter för att der betyga sin fromhet och sin tacksamhet, hvilken regelbundet sökte sig ett yttre uttryck i gåfvor, särskildt af votivgåfvor, som vanligen bestodo i vaxbilder af de kroppsdelar, som varit hemsökta af sjukdomen. Som vördnaden för något särskildt helgon eller en särskild helgedom voro smittande, vände sig ofta personer i samma ort till samma håll med sina böner och löften, och när de vunnit hvad de åstundat, vandrade de samman, för att hembära sin tack, och framkomna berättade de för lyssnande skaror, hvad dem hade vederfarits, — naturligtvis till fromma för helgonets dyrkan och helgedomens anseende.

Mirakelberättelserna låta oss kasta blicken i ett annat slag af nöd, som hörde till medeltidens hvardagslif åtminstone under vissa perioder. Jag menar den godtycklighet och den hårdhet, hvarmed de store och deras fogdar, i all synnerhet utlänningar, behandlade lägre stående, och den osäkerhet, som rådde i landet.

En Visbyborgare blef år 1420, utan någon sin förskyllan, fängslad i Stockholm och kastad i slottets »mörka stuga», hvar-est han fick ligga i 1 $\frac{3}{4}$ år. Han vände sig med sina tankar till den heliga korsbilden i dominikanerklostret och lofvade, att, om han blef fri, skulle han under ett helt år om måndagarna afstå från den ena af de sedvanliga två måltiderna. Omedelbart derefter fann han, att stenarna kring den lilla fönstergluggen voro lösa, han tog bort dem, slet lakanet i ribbor och bildade af dem ett rep, hvars ena ända han band omkring en halmkärfve så stor, att den icke skulle kunna genom hans egen tyngd dragas ut genom fönstret. När han stod uppe i detta och blickade ned, fann han djupet väl stort och lofvade då jungfru Maria, att, om han komme oskadd ned, skulle han under ett års tid vara lika återhållsam om lördagarna. Han lyckades komma undan och smyga sig om natten till dominikanerklostret, som låg vid n. v. Tyska stallplan, ringde i portklockan och släptes in. Att han lidit oskyldigt, framgår tydligen deraf, att man på slottet lät honom fortfarande vistas på fri fot mot lämplig borgen.

En Stockholmsborgare blef år 1374 borta i Vestmanland anklagad af en tysk, för det borgarens tjenare hade slagit en bonde. Stockholmarens bad honom göra upp den saken med tjenaren, men tysken höll sig hellre till husbonden, i hopp att af honom kunna utpressa en lösepenning. Han erbjöd honom ansvarsfrihet mot en liten gåfva af 600 mark eller 3 läster jern. Stockholmarens bjöd 1 fat jern. Tysken, som fann sin ära kränkt af ett så futtigt anbud, använde *tortyr* för att tilltvinga sig mera.

Samma år blef en frälseman och häradshöfding i Östergötland gripen uppe i sin hemtrakt och släpad ned ända till gränsen mellan Kalmar län och Bleking, för att der inskeppas och föras till Tyskland. I sista stund blef han frälsad.

Men det kan vara tid att vi vända oss från dessa mörka tafior till de bilder af fredligare slag, som mirakelberättelserna för oss upprulla.

Gården med dess boningshus och andra åbyggnader hade en vid utsträckning, och der var en tummelplats för barnen, som lupo omkring barfota. Nödig tillsyn hade de icke alltid, så t. ex. hände det en gång, när en bonde kom inkörande på gården med ett hölass, att hans treårige son, som med glädje sprang

fadren till mötes, råkade komma under vagnshjulen och dog. Bön till den hel. konung Erik återkallade honom dock till lifvet. En annan gång, vintertiden, sprungo två gossar kapp utåt isen af en närliggande sjö. Den främste märkte icke i hastigheten en vak, utan störtade hufvudstupa i densamma. Kamraten tordes i början icke omtala olyckan, hvadan den drunknade först sent upptogs; man anropade Vår Fru och gjorde ett löfte till korsnedtagelsebilden i Stockholm och hælde varmt öl i den liflöses hals, och efter några timmar qvicknade han vid. En mjölnares dotter leker utanför qvarnen, halkar utför den 12 alnar höga åbranten och gripes af det forsande qvarnvattnet. En sju års gosse leker uppe på stugans tak och faller ned i en kittel med sjudande vatten. För öfrigt höllo sig barnen icke alltid till gården. I Bygde i Vesterbotten vandrade en fyra års pilt till skogs, och trots alla efterspaningar hördes han ej af, förr än han efter fyra dagars förlopp kom fram till en by, som låg en mil från hemmet. — För öfrigt få vi icke tro, att barnen länge finga sköta allenast sina nöjen. En sex års flicka, som lyfte kitteln af elden, blef brännskadad, men botades genom vallfärdslöfte.

På landet var det jordbruket och dess binäringar, som togo den största delen af folkets arbete i anspråk, men jordbruket sjelft gaf icke synnerligen många anledningar till faror och omtalas därför sällan i mirakelberättelserna. Deremot hände det emellanåt olyckor, när träd skulle fällas i skogarne. I dem var man för öfrigt upptagen af farliga idrotter, så snart vilddjuren hade varit framme och rifvit något kreatur. Så omtalas en af denna anledning företagen björnjagt i Gryts socken i vestra Uppland.

Ett annat arbete som kunde vara förenadt med stora faror var fiske och skälfångst. Tio karlar och en pojke sutto en gång på Vettern ute på isen, i närheten af Vadstena, sysselsatte med fiske. De kände sig fullkomligt trygga, ty isen var alnstjock, men plötsligen brister den. Sex af karlarne rusa hufvudstupa i land, men de andra ville icke lemna sin fångst och sina redskap i sticket. Dröjsmålet höll på att kosta dem dyrt, ty isstycket, å hvilket de befunno sig, kom i drift, men närmade sig efter en stund till stranden, så att de kunde hoppa öfver på denna. Gossen hvars ben voro för korta för språnget, föll i vattnet, men uppdrog lefvande. Elfva finnar hade en vinter

gifvit sig ut på skälffångst och råkade ut för samma missöde. Isen brast i stycken, och de voro för långt ute för att kunna rädda sig i land. I sju dygn flöto de kring på isstycken, som dagligen minskades, och när de omsider, efter stor nöd och eländighet, kommo i land, befunno de sig femton mil från hemmet.

Liksom Rospiggarne i vår tid äro flitige och skicklige båtbyggare och oförfärade sjömän, så voro de äfven i forna dagar. En Frötunabo kom seglande i sin storbåt, utan annat sällskap än hustrun och ett två veckors barn, som låg i sin vagg. På Trälhafvet kom en stormby, båten kantrar, men karlen hakar sig fast vid kölen, drager till sig med sin krokiga käpp vaggan och gör fast henne vid en lös ända, får sedan se hustrun flyta upp och drager äfven henne till sig med käppen.

Olyckor måste för öfrigt ofta inträffa, alldenstund man icke var synnerligen nogräknad med farkosternas beskaffenhet. Abbot Styrbjörn i Juleta färdades från Algösund till Strengnäs *in porosa navi*, i en jakt så läck, att den gjorde haveri. Om en förnäm man höll till godo med en sådan båt, hur var det då stäldt för oansenligare män, som förfogade öfver mindre penningemedel? Efter slutet af vikingafärdernas tid synes man hafva i hög grad dragit sin uppmärksamhet och sin id från sjön: allt antyder, att medeltidens svenskar icke voro synnerligen stora hjeltar till sjös.

Äfven under färder till lands var man utsatt för faror. Några köpmän från Skeninge befunno sig på en handelsresa i Vester-götland och kommo till en större å, som skulle passeras med tillhjälp af en flotte. En af köpmännen gick ut på denna med sin häst, å hvilken varorna voro klöfjade, d. v. s. förvarade i dubbelsäck, som hängde ned på ömse sidor om sadeln. Bördan var för tung, och alltsammans kom i vattnet. Varorna blefvo först efter många och stora ansträngningar uppfiskade.

Utlandet med dess rikare litteratur har från medeltiden i krönikor och dikter så många skildringar af det dagliga lifvets interiörer, att man kan göra sig en ganska god föreställning om detsamma. För Sverige, i detta afseende högst fattigt, måste man leta samman helt små bidrag från de mest skilda håll, i hopp att sålunda småningom kunna åstadkomma en verklig teckning af lifvet.
